

KUOPION
LUONNONTIETEELLINEN
MUSEO

Gica YbF]gU) &+*I, (f&SS*L

?UbgUbdI \YgUgYi fUbuUjby]gc\|bI
_}ghmg} 'a Yg f]gUbdU^ci XgU'Uj} \mXg}

>i _U? U dd]bYb'

?I CD€B'@ CBBCBH-9H99@@B 9B 'A I G9C
\hd.##kkk"_i cd]cb'i cbbcblYhY`]bYba i gYc"Z

Kansanpuheesta seuranta-aineistoihin – käsityksiä metsäriistan paljoudesta ja vähyydestä

Jukka Kauppinen

Photo Markus Väresvuo

Riistaa koskeva tieto on monivaiheisen kulttuurievoluution tuotetta. Pube riistasta – pyynnistä, saaliista, ravinnosta – on vanhinta puhuttua ja kirjoitettua kulttuuriamme. Tässä kirjoituksessa tarkastellaan, miten kansa on argumentoinut riistan runsautta ja tavoittivatko kansan havainnot samoja runsausmuutosten ilmiöitä kuin nykyaikaiset runsausindeksit.

Varhaisimpia riistan saalistietoa ovat kivikauden kalastaja-metsästäjien nuotiosijojen pohjilta löytyneet luunäytteet (esim. Ukkonen 1993, 1996). Saaliin määristä kertovat veroluettelot 1500-luvun maakirjoista alkaen, ja myöhemmin on tilastoitu riistan vientiä ulkomaille sekä koottu hajanaisia erämiesten käsityksiä (esim. Airaksinen 1946, Siivonen 1948, Melander 1952). Näiden aineistojen avulla voimme jäljittää karkeasti riistan suhteellista runsautta, mutta vasta riistantutkimuksen keräämät tilastot – aluksi riistatiedustelujen muodossa 1940-luvulta alkaen, ja sittemmin reittilaskentojen

tulokset – kokosivat hajanaisen tiedonsirpaleiden sijaan kokonaiskäsitystä populaatioiden alueellisesta runsaustilanteesta (esim. Siivonen 1951, 1953, Rajala 1974, Lindén & Rajala 1981, Lindén 1991, Kauhala 1996).

Riistakantoja on ilmaistu eri tavoin argumentoiden. ”Usein ei oravaa näe, vaikka kävelee koko päivän metsässä” on käsitys oravan runsaudesta Kuopion seudulta vuonna 1937, kun riistan runsautta luonnehdittiin paikallisten havaintojen varassa ja näitä tietoja koottiin Kuopion Luonnon Ystävien Yhdistyksen pöytäkirjoihin. Metsäkana-

linnuista saatettiin todeta, että niitä on ”tavallista enemmän” tai ”melkein sukupuutossa”. Omaa kieltään kehittyneestä riistakantojen seurannasta ja riistantutkimuksen perinteestä puhuvat populaatio- ja riistabiologit E. Ranta, P. Helle ja H. Lindén aloittaen metsäkanalintujen runsaudenmuutoksia koskevan katsauksen alansa historiaa itsetuntoisesti arvostaen: ”Suomalaisen kansanperinnön merkksaavuuksia, Kalevalan ohella, on riistaeläinkantojen maanlaajuinen, kvantitatiivinen seuranta” (Ranta ym. 2004).

Olipa käytävissä mitä tahansa katkelmallisia todisteita riistan runsaudesta, kantojen ajallinen vaihtelu lienee ollut metsästäjien tiedossa niin kauan kuin on erämailla liikuttu, ja syklisen vaihtelun syitä on pidetty myös yhtenä luonnon selvittämättömänä mysteerinä. Selitystä on haettu aina auringonpilkuista tauteihin ja peto-saalissuhteeseen. Hiljattain Suomen Riistassa kerrottiin uutta tietoa siitä, miten maamme kanalintusykli on nyt kateissa (Ranta ym. 2004). Sekä tämä tutkimustulos että kulku vanhojen orava- ja lintuhavaintojen jäljillä haastavat riistatiedon tarkasteluun: Miten varhaisten tiedon hippusten varassa on onnistuttu jäljittämään runsausvaihtelua ja sen jaksollisuutta? Mitä on saatettu tietää riistakannoista ilman numeerisia aineistoja tuottavia maastotutkimuksia, kuten reittiarviointeja ja riistakolmiolaskentoja. Yhtä kaikki: Olemmeko saaneet vastauksia kysymykseen populaatioiden runsaudesta ja vaihteluiden syklisyydestä, ja miten olemme näistä ilmiöistä puhuneet? Onko saatu esille se, mitä luonnossa todella tapahtuu?

Näihin kysymyksiin saavat nyt vastata Kuopion Luonnon Ystävien Yhdistyksen kirjaamat riistatiedot, joita on koottu osana luonnonharrastus- ja museotyötä 1800-luvun lopulta alkaen. Tilannekuva hahmottuu parhaiten 1900-luvun alkupuolen metsästäjä-luonnonystäviltä kirjatuihin maastohavainnoista ja saalistiedoista sekä riistakauppiaiden ilmoituksista, joita on merkitty muistiin Luonnon Ystävien Yhdistyksen pöytäkirjoihin ja sen perustaman museon muihin asiakirjoihin.

Havaintojen lähteillä

Aineistoina riistaeläinten määristä ennen kantojen systemaattista seurantaa on käytetty vero- ja ulkomaankauppatilastoja, metsästyskirjallisuuden ja luonnontieteellisten julkaisujen hajanaisia merkintöjä, samoin metsästyssuurojen vuosikertomus- ja päiväkirjahavaintoja (esim. Airaksinen 1946, Siivonen 1948, Melander 1952). Näiden lisäksi on olemassa aiemmin käyttämätöntä aineistoa: Kuopion Luonnon Ystävien Yhdistyksen pöytäkirjojen mukaan yhdistyksen jäsenet seurasivat varsinkin oravien ja hirvien esiintymistä ja runsautta 1920–40

lukuilla, jolloin näillä lajeilla oli havaittavissa huolestuttavia katokausia. Samoilta ajoilta on merkintöjä myös kanalintujen runsausmuutoksista.

Miten ja missä yhteydessä kyseiset havainnot ovat syntyneet, miten ne ovat tallentuneet? Lienee paikallaan tarkastella aineiston muodostumista ja sen historiallista taustaa, avata yhteyttä 1900-luvun alkupuolen luonnonharrastuksen ja -tutkimuksen sekä riistakulttuurin välillä.

Eliöhavaintoja koonnut Kuopion Luonnon Ystävien Yhdistys (KLYY) aloitti toimintansa Kuopiossa vuonna 1896, kun luontoa harrastavia henkilöitä oli kutsuttu kokoon ”innostaakseen toisiaan luonnontutustumiseen ja tutkimiseen”. Tämä aate oli jo pitempään kypsytynyt paikkakunnalla, joten se ei kaikunut kuuroille korville (Nederström 1932) – alkoi vuosikymmeniä jatkunut ”torstaikousten” sarja esitelmiseen, keskusteluineen ja havaintoilmoituksineen. Museokokoelmien ohella kerättiin havaintoja eliöiden esiintymisestä ja runsaudesta. Erityinen kiinnostus riistaeläimiin – ja vastuu riistan tulevaisuudesta – näkyy alun alkaen yhdistystä ja sen perustamaa museota koskevissa muistiinpanoissa ja kirjoituksissa (Ståhlberg 1914, 1916).

KLYY:n toimialueeksi otettiin Savo ja Karjala. Itäsuomalainen painotus onkin nähtävissä alkuvaiheiden toiminnassa unohtamatta kuitenkin vireää vuorovaikutusta samaan aikaan perustetun valtakunnallisen Eläin- ja Kasvitieteellisen Seuran Vanamon kanssa (esim. Ståhlberg 1911, Saalas 1946). Yhteydet KLYY:n ja Vanamon välillä olivat tiiviit ja läheiset – Saalas (1946) puhui ”kaksoisveljistä”, joiden tehtävänä oli luonnontieteellisen harrastuksen ja tutkimuksen edistäminen osana suomalaiskansallista kulttuuria. Vanamon erityisenä tavoitteena oli edistää suomenkielen käyttöä luonnontieteissä ja koota yhteen alan suomenkieliset tieteentekijät ja harrastajat koko maassa (esim. Rantaniemi 1901, Saalas 1946, Suomalainen 1946). Vanamon käynnistäjänä ja toimintakulttuuria ohjaavana tekijänä oli 1800-luvun viimeisten vuosikymmenten ”valtava suomalaisuuden nousu” (Saalas 1946). Tarve edistää samanaikaisesti kotimaan luonnon tuntemusta ja nostaa esiin suomenkielisen luonnonhistorian asemaa – yhtä hyvin siitä kertovat oppikirjat, tiede- ja opetuskieli kuin muukin viestintä – on nähty merkittävänä suomalaiskansallisena identiteettikysymyksenä (Huldén 2003).

Faunistinen havainnointi ja runsausmuutosten tarkkailu oli sitä luonnontieteellistä kotiseututyötä, jossa koulumiehet ja kansanvalistajat saattoivat tuoda esille paikallista, alueellista ja kansallista omaleimaisuutta, niin myös kuopiolaisten luonnonystävien keskuudessa. Valtakunnallisilla forummeilla, mm. Luonnon Ystävä -lehdessä, innostettiin

monin tavoin havainnoimaan luontoa: kehitettiin malliohjelmiä koululaisten ja opiskelijoiden maastotöitä varten, ehdotettiin muistiinpanojen tekoa eläinten oleskelupaikoista, esiintymisestä, yleisyydestä ja pesimisestä (esim. Rantaniemi 1898, Levander 1915, Kivirikko 1921). Pelkän muoto-opin ja luokituksen – ”luonnonesineiden selittämisen, deskribeeraamisen” – sijaan kaivattiin ilmiöiden syitä selittävää, kausaalista näkemystä, mutta ennen muuta omakohtaista havaintojen tekoa (Rantaniemi 1898).

Toisin kuin Vanamon ja Fauna -seuran piirissä itäsuomalaisten luonnonystävien painotuksissa oli metsien riistalla keskeinen asema. Kuopiolaisen luonnonharrastuksen ja -tutkimuksen vahva paikallinen perinne oli luonut tälle kasvupohjaa. Luonnontuntijoita ja eräkulttuurin harrastajia oli kasvanut kartanoissa ja pappiloissa, samoin innoittavien koulumiesten luokkahuoneissa. Mainittakoon tässä vain von Wright-veljekset, Juhani Aho sekä opetuslalla toimineet A. J. Mela, B. Ståhlberg, E. W. Suomalainen ja Kurt H. Enwald – kaikki luonto- ja eräkulttuurin kansallisia ja alueellisia vaikuttajia, kirjoittajia, havaintokulttuurin vaalijoita ja kehittäjiä.

Luontoharrastajat – havainto- ja kokoelma-aineistojen kerääjät – olivat kirjavaa joukkoa: ”ihmis- ja eläinlääkäreitä, pedagogeja, posti-, metsä-, apteekki-, puutarha- ym. miehiä ja naisia” (Nederström 1932). Kokousmuistiinpanojen mukaan useimmat heistä metsästivät ja seurasivat riistatilannetta. Monet olivat myös tieteellisesti suuntautuneita; tämä näkyi varsinkin museon kokoelmatyössä (Ståhlberg 1914, Nederström 1932, Kotilainen 1947, Tuomainen 1987, Haapasaaari 1994, Ruokolainen & Kauppinen 1999).

Koska riistantutkimuksella ei vielä varhaisella 1900-luvulla ollut keinoja seurata riistan runsautta ja koska lintukantojen runsauden kvantitatiiviset menetelmät olivat vasta harvojen yliopistotutkijoiden kokeiltavina, puhe riistasta oli omien paikallishavaintojen ja niistä tehtyjen johtopäätösten varassa. Tähän luonnonystävä-metsästäjillä oli vakiintuvat havaintojen ilmoittamisen käytännöt ja ilmaisut. Riistamiesten ”havaintopiirissä” oli mukana biologi-lehtoreiden lisäksi monen koulutuksen saaneita eri ammatin harjoittajia. Erityisesti on mainittava riista- ja turkiskauppaa harjoittavat liikemiehet, jotka esittivät aika ajoin arvioita runsauttilanteesta.

Havaintoja esitettiin kokousten yhteydessä tiedonantoina, jotka kirjattiin pöytäkirjaan. Toisinaan tiedonanto luovutettiin myös kirjallisena. Pöytäkirja tarkistettiin seuraavassa kokouksessa. Sekä pöytäkirjat että muut yhdistyksen keräämät kokoelma- ja havaintotietoja koskevat asiakirjat on tallennettu Kuopion luonnontieteellisen museon

arkistoon, josta niitä on koottu tähän kirjoitukseen niiden alkuperäisessä kielellisessä asussa.

”Usein ei oravaa näe, vaikka kävelee koko päivän metsässä”

1920-luvun lopulta on KLYY:n kokouspöytäkirjojen tietoja oravan huolestuttavasta vähenemisestä Pohjois-Savossa: laji oli käynyt monin paikoin niin harvinaiseksi, että ainoastaan ”joko täydellinen tahi paikoin osittainen rauhoitus voi pelastaa sen sukupuuttoon kuolemasta”. Näin kerrottiin keväällä 1927, ja vielä parin vuoden päästä mainittiin lajin olleen kymmenisen vuotta ”miltei sukupuuttoon kuolleen näillä main”.

Kuopiolaiset luonnonhistorian lehtorit kertoivat 1920-luvun lopulla harvinaisina ihmeinä, jos oppilaat olivat nähneet eläviä oravia. Vuodelta 1930 on jo sitten useita merkintöjä paremmista ajoista: ”orava osoittaa lisääntymisen merkkejä”.

Jo se seikka, että oravahavaintoja ilmoitettiin ja kirjattiin ylös, kertoo selvästi havaittavasta ja muuttuvasta tilanteesta. Havaintoja tuli aluksi Kuopion lähitienoilta: ”kaksi vuotta sitten niitä ei näkynyt”. Seuraavana vuonna ilmoitettiin jo olevan ”paljon oravia” havaintojen ollessa eri pitäjistä. Lyseon lehtorit kokosivat satakunta havaintolippua, joihin koulupojat olivat kirjoittaneet tietojaan oravan lisääntymisestä.

Samankaltaisia ilmaisia 1920-luvun oravatilanteesta esitettiin muualtakin Suomesta: ”Orava on Etelä-Hämeessä miltei sukupuuttoon hävinnyt” (Böök 1927). Näiltä ajoilta kato tunnetaan yleisesti kirjallisuudesta (esim. Lampio 1972, Helle 1996), joskaan runsausasemasta ei ole vertailukelpoista aineistoa.

Niin päästiin siitä oravalamasta. Tosin jo syksyllä 1937 revisori J. Gustafsson toi julki näkemyksensä, että ”usein ei oravaa näe, vaikka kävelee koko päivän metsässä”. Samaan aikaan kuultiin myös toisenlaista puhetta Vehmersalmen suunnasta, jossa oravia oli ”enemmän kuin ennen”. Erilaiset arviot ilmeisesti heijastelevat sekä henkilökohtaisia näkemyseroja että paikallisia erityispiirteitä: täällä näin, siellä kenties noin.

Hirvien runsausvaihtelu on monipolvinen ja pitkä luku – niinpä sitä sivutaan tässä vain pääkohdittain palauttaen mieleen arkistojen ja julkaisujen tuntema 1800-luvun puolivälin varsin niukka kanta, joka oli vaipumaisillaan sukupuuttoon – ja lajin tulevaisuus jatkui pitkään epävarmana (esim. Mela 1882, 1900, 1902 Kujala 1931, Nygrén 1996). Vielä 1920-luvulla salametsästys oli koitua maamme parillesadalle jäljellä olevalle hirvelle kohtaloksi, kunnes luonnonystävä käynnistivät monivaiheisen pelastustyön, jota oli edeltänyt havaintojen keruu hirvivilanteen kartoittamiseksi.

9/16-66.

En del af 1824 års

Orrskytte på Haminalaks

	Pappan	Magnus	Magnus
<u>Oktober</u>			
19 ^{de}			1.
20 ^{de}			2. 2.
23 ^{de}			1.
25 ^{de}	3.		
27 ^{de}	2.		
28 ^{de}			1.
29 ^{de}			2.
<u>November</u>			
1 ^{de}	3.	4.	4.
2 ^{de}	5.		
3 ^{de}	1.		
7 ^{de}		1.	2.
9 ^{de}			2.
13 ^{de}		1.	2.
14 ^{de}		1.	2.
16 ^{de}			14. 2.
18 ^{de}		2.	
20 ^{de}	1.		
25 ^{de}			7. 6.
26 ^{de}		2.	
28 ^{de}	2.	3.	
29 ^{de}	3.	2.	
30 ^{de}	3.	2.	1. 5.
<u>December</u>			
1 ^{de}	3.	7.	3.
2 ^{de}	1.		1. 3.
3 ^{de}	1.		3. 3.
5 ^{de}	1.		2. 2.
7 ^{de}			1.
12 ^{de}	1.	2.	
16 ^{de}		1.	
17 ^{de}			4. 3.
18 ^{de}	1.		
19 ^{de}		2.	
20 ^{de}		1.	2. 2.
23 ^{de}	1.		
25 ^{de}			1.
29 ^{de}			
30 ^{de}			
1825.			
Pappan fælt. magn.			
5	8	9	
25	11	54	
18	6	25	
48	17	87	
Summa 152. amm.			

1824. haad

48
87
17
152

10 9 10 15

Ote Magnus von Wrightin jahtipäiväkirjasta "En del af 1824 års Orrskytte på Haminalaks" vuodelta 1824. Lähde: v. Wright-veljesten arkisto, Kansalliskirjasto.

An extract from the notebook of Magnus von Wright from 1824. Source: The National Library of Finland.

1800-luvun lopun hirvikannasta kertoo muun muassa Warénin (1881) faunistisessa julkaisussa mainitsema tieto, että Suomenjoella muutamat talonpojat olivat nähneet kesällä 1879 eläimen, joka heidän kuvauksensa mukaan voisi olla hirvi tai poro. Muita havaintoja Warénilla ei ollut hirvistä, vaikka hän tiesi kotiseutunsa metsien siipioravista, ilveksistä, karhuista ja susista sekä lukuisista linnuista.

Samoilta ajoilta on KLYY:n kokoamia havain-toja myös Pielavedeltä, josta tiedettiin vain kolme hirveä. Eikä tilanne näyttänyt juuri paremmalta 1900-luvun puolellakaan. Niinpä jokaista esiintymistietoa pidettiin ilmoittamisen ja kirjaamisen arvoisena 1920-luvulla ja vielä 1930-luvullakin. Enimmäkseen ilmoitettiin omia yksittäisiä havain-toja Pohjois-Savon eri pitäjistä ja kauempaakin – tai sitten kuulopuheena: ”kuultu varmalta taholta”. Esiintymispaikoista usein vaiettiin ja vedotiin myös lehdistöön, ettei tietoja julkaistaisi niin tarkkoina, että sala-ampujat voisivat päästä perille. Hirvellä oli uutisarvoa, ja kokouspöytäkirjan mukaan ”ilahduttavana uutisena kerrottiin, että sanomalehtien tietämän mukaan on paikkakunnalla nähty hirvi”.

Vuodelta 1932 on kirjattu jo hirvikannan huomattavasta elpymisestä kielivä tieto: Kuopion ja Oulun läänin rajamailla on liikuskellut parikymmentä yksilöä, jonka johdosta päätettiin mainita lehdissä, että hirviä on nähty eräällä paikkakunnalla ja siitä on ilmoitettu läänin viranomaisille. Niin tietoja alkoi karttua eri puolilta, vuodelta 1937 jo ”monin paikoin”, Ylä-Savossa peräti ”paljon” tai ”verrattain paljon”.

”Ei ole milloinkaan ollut niin paljon lintuja tarjolla”

Muistiinpanojen mukaan eläinkantojen runsautta kuvattiin monin eri ilmaisin, todeten niukkimin vain, että niitä ”on” tai ”runsaasti”, joskus aiempaan tilanteeseen verraten: ”on enemmän” / ”tavallista enemmän” / ”ei neljään vuoteen niin paljon kuin nyt”. Samaan tapaan ilmaistiin myös vähyyttä tai heikkoa kantaa: ”vähän” / ”heikosti” / ”melkein sukupuutossa”.

Jospa avamme näitä käsityksiä vähän tarkemmin metsäkanalintujen osalta runsaalta kymmenvuotisjaksolta (1920-luvun lopulta 1940-luvun alkuun) jäljittääksemme runsausvaihteluiden argumentointia ja kehittyvää käytäntöä kohti riistan seurantarjestelmiä. Se onnistui paljastamaan metsäkanalintujen kannoissa tapahtuneita jyrkkiä vaihteluita 1930-luvulla (vuodet 1930–1931 mainittiin hyviksi, 1932 ja 1935 heikoksi, 1936–37 hyviksi ja vuodet 1938–1939 jälleen heikoiksi). Aineisto on laajalta alueelta Itä-Suomesta.

Aloitamme syksystä 1927, jolloin kuopiolainen lintukauppias Ronkainen toi terveisiä Kajaanin tienoilta, että sieltä ”tulee vähän lintuja kauppaan” ja linnut näyttivät olevan melkein sukupuutossa – vain vesien luona niitä oli jäljellä. Syksyltä 1930 on merkitty muistiin, että metsälintuja, varsinkin metsoja ja pyitä, on ”tavallista enemmän”. Paikallistietona mainittiin, että Haminalahden metsätysseuran mailla ammuttiin 1931 noin 30 metsoa, mutta seuraavana vuonna vain kolme, joista kahden sanottiin olleen ruton saastuttama. Talvella 1932/33 todettiin kanalintuja olevan ”hyvin vähän”. Yleisiä syitä arveltiin: kevätkylmät ja huono marjavuosi.

”Näkynyt vähän”, sanottiin myös syksyllä 1935 Kainuun metsälinnuista, ja selitystäkin tarjottiin: kevätkesä oli kylmä eivätkä poikaset ehtineet kasvaa kyllin suuriksi ennen kuin tuli hyönteisiä. Kansa sanoi, että ”rähkä tappoi linnut”. Kuopiolaisen riistakauppias Hirvosen mukaan riistalintuja oli Kuhmoniemen puolella ”vähän” poikasten palelluttua keväällä. Kuopion seudulta annettiin yleismaininta, että ”on”, mutta poikaset vielä syyskuun alussakin pieniä.

Riistakanta ”vahvistunut”, tuotiin keväällä 1936 tietoa Kainuusta. Samana syksynä riistakauppias Hirvonen, joka seurasi tilannetta tarkasti vuosikautia, tuki tätä käsitystä ilmoittaen metsänriistaa olevan ”enemmän kuin moniin vuosiin”. Hän lisäsi kaupiamiehen argumentein, että metsälintuja on ollut myös ”myytävänä erittäin paljon” – niinä vuosina, jolloin hän oli ostanut lintuja, ”ei ole milloinkaan ollut niin paljon lintuja tarjolla”. Kuopion kuudesta kauppiasta, jotka välittivät lintuja ulkomaille, kukin oli ostanut nyt noin 200 lintua päivässä. Ne kuuluivat olevan terveitä ja lihavia.

Hyvät ajat jatkuivat syksyllä 1937. Metsälintuja ilmoitettiin olevan ”paljon” ainakin Rautalammillä, Konnevedellä, Hankasalmella ja muuallakin. Metsoja oli ”kaupan enemmän kuin edellisinä vuosina”.

Sitten alkoi muistiinpanojen mukaan metsäkanalintujen syvä lamakausi. Tilanteen hyvin tunteva kauppias Hirvonen ilmoitti syksyllä 1938, että ”nouseva lintukanta on pieni” ja että lintuja ”tulee kauppaan vain muutamia kappaleita päivässä” – muina syksyinä niitä oli tullut tuhansiakin päivässä. Hän arveli, että vähäiseen kantaan olivat syynä keväiset kylmät ilmat. Myös muut runsausarviot päätyivät samankaltaiseen huomioon: ”lintupoikueita on harvoja ja nekin pieniä”. Sen sijaan oravia ja kettuja sanottiin esiintyvän runsaasti. Myös Kainuusta tuli samansuuntaista tietoa: ”lintukanta on heikko”, mutta jäniskanta hyvä, ja oraviakin on paljon. Ilomantsissa oli valitettu, että ”lintupoikueita ei näy”, jokunen emolintu vain. Yleiseen lamaan haettiin selitystä muun muassa kansantiedosta: ”kun kynsi kasvaa, niin sulka vähenee”.

Laman syventyessä syksyllä 1939 liikemies Hirvonen kuvasi tilannetta todeten, että riistakanta on nyt niin vähäinen, että "ei muista sen niin vähäisen olleen milloinkaan aiemmin". Metsästäjät saivat lintuja olevan "harvinaisen vähän, jäniksiä hieman runsaammin". Synnä lintujen ennätyskelliseen vähyyteen otaksuttiin olevan kaksi viimeistä epäedullista kevättä poikasten kehitykselle. Edellisenä keväänä kävi takatalvi ja viimeksi kevät oli pitkä ja kylmä. Myös kettujen lisääntyminen vaikuttaa jonkun verran lintukantaan, arveltiin. Lintukauppiiaan päätelmiä myötäilivät havainnot Suomussalmelta elokuussa: "riistalintuja ei näkynyt", mutta kettuja oli paljon.

Syksyllä 1941 mainittiin riistalintuja olevan jälleen "enemmän kuin edellisinä vuosina" tai "paremmin kuin kahtena edellisellä vuonna" ja lisättiin, että poikueet olivat kesällä tulleet paremmin toimeen. Varsinkin metsokannan mainittiin kohentuneen. Tilanne jatkui suotuisana kantojen ollessa seuraavana vuonna riistakauppiiaan mukaan "melko runsaat".

Kantojen seurannan ja havaintojen kirjaamisen ohella pohdittiin vaihtelurytmiä ilmiönä ja tarjottiin sille syitä ja selityksiä, nyt myös ilmasto- ja sääteoriaa, josta populaatiotutkijat puhuivat (esim. Siivonen & Kalela 1937, Siivonen 1948). Jaksollisuutta kuvattiin myös käyrillä havainnollistaen ja koottiin kilpailevia selityksiä: keväiset sääsuhteet ja nälkä, eläinloiset, kulkutaudit, kettu, eläinten siirtymiset ja ihminen kehittyvine aseineen – siis kasvava verotus – "metsästäjä hän luvallisesti tai salaa". Tähän lisättiin ihmisen vaikutuksina myös elinympäristön muuttuminen.

"Kuulumattoman runsaasti teeriä ja metsoja" – 100 vuotta syklisen kellopelaineiston löydöstä

Edellä esitetyt esimerkit riistakauppiaiden, metsästäjien ja luonnonystävien suusanallisesta kannan seurannan raportoinnista kielivät havaituista vaihteluista sekä paikallisessa että alueellisessa mittakaavassa. Mutta ovatko ne "oikeita", miten ne vastaavat todellisuutta luonnossa, siihen emme saata paljon sanoa. Sen sijaan voimme verrata, miten ne vastaavat muita tuon ajan riistan runsaudesta koskevia käsityksiä ja käytössä olevia niukkoja tilastotietoja. Vertailupohjaa tarjoaa Airaksisen (1946) artikkeli "Kanalintujen runsausvaihtelusta Suomessa", johon on koottu tietoja eri riistavuosista luokitellen ne seuraavasti: huippuvuodet, hyvät, keskinkertaiset ja huonot vuodet sekä katovuodet. Lähteenä on hajanaisten havaintojen lisäksi Suomen ulkomaankauppatilasto, jossa on riistan vientiä koskevia tietoja vuodesta 1856 alkaen. Parhaimpina vuosina vietiin ulkomaille yli

Metson, teeren ja pyyn hinta

Riistakaupassa hinnat vaihtelivat ilmeisesti kannan runsausvaihtelun mukaisesti – tosin hintaa arvioitaessa on otettava huomioon muitakin tekijöitä, ainakin yleinen hintataso ja rahanarvon vaihtelut. Vuonna 1936 hyvän kannan aikaan ukkometsan hinta oli kauppias Hirvosen mukaan 20 mk, koppelon 12–13 mk, teeren 9–10 mk ja pyyn 6–7 mk. Vientimaana Ruotsi oli tärkein. Kysynnän ja tarjonnan laki lienee vaikuttanut niin, että huippuvuonna hinnat laskivat. Niinpä vuonna 1937 metsosta maksettiin 13–15 mk ja teerestä 7–7.5 mk. Vertailuna mainittakoon, että ketunnahkasta saatiin 300–400 mk, vesikosta 100–150 mk ja kärpystä 25–40 mk.

Syksyllä 1941 vahvojen riistakantojen aikaan metsot maksoivat 100–120 mk ja teeret 40–60 mk. Syksyllä 1942 metson hinta oli Kuopion kauppahallissa jo 175 mk, teeren 75 mk ja pyyn 35 mk. Helsingissä metson sanottiin maksavan jopa 300 mk.

"Koko talven tarjottu peltopyytä kaupaksi joka viikko, joten näyttävät lisääntyneen"

Peltopyyn runsaudesta on mainintoja vuosilta 1933–35, jolloin niitä ilmoitettiin monilta paikoilta Kuopion lähiseuduilta ja kaupungin reunoilta, jopa kaduilta. Riistakauppias Hirvonen kertoili kevättalvella 1934: "koko talven tarjottu peltopyytä kaupaksi joka viikko, joten näyttävät lisääntyneen", ja lisäksi on merkintä: "voitiin mielihyvän todeta peltopyyn runsaslukuisuus tänä talvena". Syksyltä 1934 on merkintä "paljon", ja edelleen kevättalvella 1935 on mainintoja lukuisista peltopyyparvista Kuopion ympäristöstä. Paikallisia tietoja argumentoitiin: "ei neljään viiteen vuoteen niin paljon kuin tänä talvena; melkein joka talon pellolla niitä näkee". Sen sijaan riekot olivat noihin aikoihin vähissä. Vasta vuonna 1943 mainittiin, että "riekkoja alkanut ilmaantua". Muutama vuosi myöhemmin merkittiin: "Kuopiosta talven aikana on saanut ostaa riekkoja, joten kanta on ympäristössä ilahduttavasti lisääntynyt".

500 000 kiloa riistaa, huonoina alle 200 000 ja kaudon vallitessa alle 100 000 kiloa.

Airaksisen aineistosta voidaan lukea myös kanalinturunsauden syklistä vaihtelua. Sadan vuoden takainen sykli kuvaa ehkä ensimmäisiä ker-

toja selkeästi riistakantojemme lihavien ja laihojen jaksojen vuorottelua. Sata vuotta sitten tunnettiin erityisen viljavina riistavuodet 1905–1906: ”Heinävedellä Pohjois-Savossa v. 1906 kuulumattoman runsaasti teeriä ja metsoja”, ja kyseisenä vuonna vietiin ulkomaille 785 000 kiloa. Seuraavat kaksi vuotta mainittiin olleen ”täydellisiä katovuosia” ja Heinävedeltä on tieto, että ”riistä hävinnyt täydelleen”. Vuosi 1909 oli edelleen huono, tosin nousu oli alkanut, ja seuraavat kaksi vuotta olivat hyviä ja 1913 jälleen huippuvuosi, jolloin vieni saavutti huippunsa, lähes 800 000 kiloa.

Miten sitten vastaavan tilaston mukaan kannat vaihtelivat 1930-luvulla, jolta jaksolta on edellä esitettyä julkaisematonta museon arkistotietoa? Miten hyvin eri lähteisiin perustuvat käsitykset vastaavat toisiaan?

KLYY:n tietolähteiden mukaan riistavuosi 1927 oli siis huono, ja Airaksisen (1946) aineisto vahvistaa kadon olleen käsillä, vieläpä kaikkialla maassa, eritoten itärajalla. Vuoden 1930 tilanearvio ”tavallista enemmän” saa niin ikään tukea Airaksisen kokoamista tiedoista: ”Nousukausi jatkunut, poikueet suurilukuisia ja hyvin menestyneet”; erikoisen hyvänä kyseistä lintuvuotta pidettiin Keski-Suomessa, ja paikallisina havaintoina oli ilmoitettu monissa kunnissa lintuja olevan hyvin runsaasti. Vuoden 1935 arvio ”heikko” saa Airaksiselta vahvistuksen: ”huono vuosi ja kato”. Sitä seuraavat kaksi riistavuotta mainitaan taas yhdenmukaisesti hyviksi.

Metsästyskorttitilastoihin nojautuen Siivonen (1953) muotoili kokonaiskuvaa lintukannoista todeten, että metsäkanalintujen vaihtelu on meillä huomattavan samanaikaista eri lajeilla ja maan eri osissa ja että huippuvuotta seuraa melko välittömästi kato. Hän luetteli tässä yhteydessä 1930/40-lukujen huippuvuosia (1930, 1933, 1937 ja 1942) sekä vastaavasti katojen pohjia (1928, 1932, 1935, 1939, 1940 ja 1943) – jälleen samansuuntaisia käsityksiä KLYY:n aineistoon nähden.

”Kannanvaihteluiden syklinen kellopeleli...”

Riistan tutkimus tarvitsi kansan kuulopuhetta tarkempaa tilannekuvaa ja argumentointia. Kehittyvä tietojärjestelmä pohjautui aluksi riistatiedustelujen runsausarvioihin, joka oli edelleen subjektiivista ”arviokauppaa”, tosin ei aivan lausujan sanavaraston varassa. Käsitys piti sovittaa asteikkomittariin 0–3 eli ”ei tavata / vähän / keskinkertainen / runsas” (esim. Siivonen 1951). Sittenkin – vuodesta 1963 – lukumääräaineistoja rekisteröitiin maastotutkimuksissa reittilaskennoin ja nykyisin käytössä olevin riistakolmiolaskennoin (esim. Rajala 1974, Lindén ym. 1996b, Helle ym. 1996, Ranta ym. 2004). Runsausta alettiin ilmaista lukumäärä-

ja tiheysindekseihin ja tilannetta kuvattiin graafisten kuvaajien avulla.

Kansantieto riistan runsaudesta on useimmiten ollut yksittäisen havainnoijan omiin paikallisiin havaintoihin rajoittuvaa näkemystä: ”kato jatkuu, ei milloinkaan niin vähän kuin nyt”. Tiedepuhe valaisee yleisempiä ilmiöitä alueellisesti edustavien numeeristen aineistojen ja mallien avulla; nyt tosin ei hämmästellä eikä pohdita pelkästään syklisen vaihtelun olemassaolon mysteeriota, vaan sen puuttumista. Metsäkanalintutkimuksemme, joka on ansiokkaasti tuonut esiin uusia, ajankohdaisia tietoja ja tuoreita näkemyksiä, esitteli hiljattain Suomen Riistassa lukumääräaineistoihin perustuvan katsauksen ”Kvantitatiivisten metsäkanalintuaineistojen neljä vuosikymmentä” (Ranta ym. 2004). Artikkelin alkulause oli muotoiltu, syystäkin, itsetuntoisen julistuksen muotoon: ”Suomalaisen kansanperinnön merkkisaavutuksia, Kalevalan ohella, on riistaeläinkantojen maanlaajuinen, kvantitatiivinen seuranta.” Luvussa ”Kannanvaihteluiden syklinen kellopeleli...” esitellään syklistä vaihtelua ja sen lakkaamista osoittava havainnollinen kuva sekä merkittävä Metsä-Suomea koskeva luonnonhistoriallinen tosilause: ”Teeren, metson ja pyyn alueellisen kannanvaihtelun ominaisin piirre oli 1980-luvun puoliväliin saakka täsmällinen, syklinen vaihtelu. Lajista ja riistanhoitopiiristä riippumatta runsaat kanalintuvuodet toistuvat verraten säännöllisesti 5–7 vuoden välein.” – Mutta nyt sykli on kateissa! Selitykseksi siihen on tarjottu muun muassa metsä rakenteen muutoksia, kantojen alhaista tiheyttä, petojen runsautta ja levittäytymisen heikkenemistä. On mahdollista, että alhaiset tiheydet eivät enää riitä ylläpitämään syklistä vaihtelua (Ranta ym. 2004).

Lopuksi

Edellä mainitut tiedot vahvistavat eri tilastojen, havaintojen ja puheen yhteensopivuutta: sykliset vaihtelut – niiden muutossuunnat ja ajoitus – näytivät olevan eri aineistojen mukaan samankaltaisia. Kansantiedolla on ollut ilmeinen luotettavuus ainakin riistakantojen sanallisessa argumentoinnissa paljouden ja vähyyden käsiteulottuvuudessa.

Ennen nykyaikaisia, vakioituja riistakannan seurantarjestelmiä sekä ”maallikkopuhe” että tutkijoiden lausunnot riistan määrästä perustuivat yhtä lailla kieleemme vakiintuneisiin paljouden ja vähyyden käsitteisiin sekä yleisiin puhekielen ilmaisuihin: runsaasti, tavallista enemmän, ei näjään vuoteen niin paljon kuin nyt – tai vähän, melkein sukupuutossa... Nämä arviot ja niiden kuvaileva kieli tavoittivat syklisen vaihtelun todellisuuden osoittaen, että kyseinen ilmiö on ollut selvästi havaittavissa.

Yhtä kaikki: Luonnonystävään kehittämä omaehtoinen toimintakulttuuri, joka on korostanut luonnon havainnoinnin ja havaintojen merkitystä, on ollut ensimmäisiä askelia eläinlajien esiintymiskuvan ja leviämisdynamiikan alueelliseen kartoittamiseen sekä runsauden seurantaan (esim. Suomalainen 1908, Antikainen 1965, Ruokolainen & Kauppinen 1999) kohti tämän päivän valtakunnallisia seurantajärjestelmiä, joissa pitkän perinteen mukaisesti harrastajien vapaaehtoistyöllä on keskeinen rooli (esim. Koskimies & Väisänen 1991, Lindén ym. 1996a, b, Väisänen ym. 1998). Runsaan sadan vuoden ajan kuulutettu havainnoinnin merkitys ja havaintojen arvo on noussut jälleen, ympäristön seurantakäytäntöjen kehityttyä, korostetusti esille. Vaikka seurannan menetelmät, ilmaisu ja viestinnän kieli muuttuvat, uusi aika ja uusi kieli tarvitsevat, yhä ja ensi sijassa, havaintoja.

Kiitokset. Haluan omistaa tämän kirjoituksen Juhani Toivasen, kaavilaisen luonnonystävän, lintu- ja erämiehen muistolle. Kiitän Lena Huldénia ja anonyymiä arvioijaa käsikirjoituksen arvokkaidista parannusehdotuksista.

Summary: Historical perspectives regarding the abundance of forest wildlife

The purpose of this study is to describe how people during the 1920s, 1930s and 1940s qualitatively expressed the abundance of wildlife in Finland. In addition, it explores if (and how) these expressions indicate that people understood the basic principles of population dynamics (i.e. cycles) before the first Finnish studies focusing on this topic were carried out. The material consists of written comments by nature enthusiasts, hunters and wildlife tradesmen which can be found in the historical records of the Kuopio Naturalist's Society in eastern Finland.

The observations on the decreasing red squirrel population at the end of the 1920s were typically expressed by people saying that the species in question is "near the extinction". People referred to the abundance of grouse with the terms few, few for sale, many, more than in the recent years, never been more for sale. Many expressions reveal that people detected the pattern of cyclicity in the population abundance both in time and space and expressed it qualitatively much before the first quantitative studies, which provided support for this view.

Kirjallisuus/References

- Airaksinen, K. 1946: Kanalintujen runsaudentvaihtelusta Suomessa (Summary: Fluctuations in numbers of gall in Finland). – Suomen Riista 1: 75–92.
- Antikainen, E. O. 1965: Itäisten ja kaakkoisten lintulajien leviämisdynamiikasta Pohjois-Savossa (Summary: On the distribution dynamics of some eastern and south-eastern bird species in Northern Savo in Finland). – Kuopion Luonnon Ystävien Yhdistyksen julkaisuja, Sarja B 3: 1–80 (In Finnish).
- Böök, A. T. 1927: Orava (Pieniä tietoja). – Luonnon Ystävä 31: 31 (In Finnish).
- Haapasaari, M. 1994: Museoherroja ja Puijon tutkijoita. – Kuopion luonnontieteellisen museon julkaisuja 3: 1–275 (In Finnish).
- Helle, P. 1996: Orava. – Teoksessa: Lindén, H., Hario, M. & Wikman, M. (toim.), Riistan jäljille, pp 26–29. Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos. Edita, Helsinki (In Finnish).
- Helle, P., Nikula, A. & Wikman, M. 1996: Riistakolmiot. – Teoksessa: Lindén, H., Hario, M. & Wikman, M. (toim.), Riistan jäljille, pp 9–10. Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos. Edita, Helsinki (In Finnish).
- Huldén, L. 2003: Luonnontieteilijät Suomea luomassa. – Teoksessa: Nevanlinna, A. K. & Kolbe, L. (toim.), Suomen kulttuurihistoria, pp 100–107. Tammi, Helsinki (In Finnish).
- Kauhala, K. 1996: Riistatiedustelut. – Teoksessa: Lindén, H., Hario, M. & Wikman, M. (toim.), Riistan jäljille. Ss. 14–15. Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos. Edita, Helsinki (In Finnish).
- Kivirikko, K. E. 1921: Kesätehtäviä ylempien luokkien oppilaille. – Luonnon Ystävä 25: 1–5 (In Finnish).
- Koskimies, P. & Väisänen, R.A. 1991: Monitoring bird populations. A manual of methods applied in Finland. – Zoological museum, Finnish museum of natural history, Helsinki. 145 s.
- Kotilainen, M. J. 1947: Kuopion Luonnon Ystävien Yhdistys 50-vuotias. – Luonnon Ystävä 51: 35–38 (In Finnish).
- Kujala, V. 1931: Suurriistan esiintymisestä Suomessa v. 1930. – Luonnon Ystävä 35: 6–13 (In Finnish).
- Lampio, T. 1972: Orava. – Teoksessa: Siivonen, L. (toim.), Suomen nisäkkäät 1, pp 246–270. Otava, Helsinki (In Finnish).
- Levander, K. M. 1915: Eläintieteen opiskelusta kesälomalla. – Luonnon Ystävä 19: 115–129 (In Finnish).
- Lindén, H. 1991: Mitä riistatiedustelut paljastavat pienriistasykleistämme? (Summary: Analysis of game questionnaires: the validity of the alternative prey hypothesis in Finland). – Suomen Riista 37: 67–78.
- Lindén, H. & Rajala, P. 1981: Fluctuations and long-term trends in the relative densities of tetraonid populations in Finland, 1964–77. – Finnish Game Res. 39: 13–34.
- Lindén, H., Hario, M. & Wikman, M. (toim.) 1996a: Riistan jäljille. – Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos. Edita, Helsinki (In Finnish).
- Lindén, H., Helle, E., Helle, P. & Wikman, M. 1996b: Wildlife triangle scheme in Finland: methods and aims for monitoring wildlife populations. – Finnish Game Research 49: 4–11.
- Mela, A. J. 1882: Suomen luurankoiset. Helsinki (In Finnish).
- Mela, A. J. 1900: Hirvi. – Luonnon Ystävä 4: 217–220 (In Finnish).
- Mela, A. J. 1902: Hirvikö sutta vaiko susi hirveä. – Luonnon Ystävä 6: 74–75 (In Finnish).
- Melander, K. M. 1952: Riistaeläinten esiintyminen maassamme 1500- ja 1600-luvuilla. – Suomen Riista 7: 120–168 (In Finnish).
- Nederström, P. 1932: Piirteitä Kuopion Luonnon Ystävien Yhdistyksen toiminnasta. – Luonnon Ystävä 36: 155–168 (In Finnish).
- Nygrén, T. 1996: Hirvi. – Teoksessa: Lindén, H., Hario, M. & Wikman, M. (toim.), Riistan jäljille, pp 103–108. Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos. Edita, Helsinki. (In Finnish).

- Rajala, P. 1974: The structure and reproduction of Finnish populations of capercaillie, *Tetrao urogallus*, and black grouse, *Lyrurus tetrix*, on the basis of late summer census data. – Finnish Game Res. 35: 1–51.
- Ranta, E., Helle, P. & Lindén, H. 2004: Kvantitatiivisten metsäkanalintuaineistojen neljä vuosikymmentä (Summary: Fourty years of grouse monitoring in Finland). – Suomen Riista 50: 128–136.
- Rantaniemi, A. 1898: Uudistuspyrinnöistä luonnonhistorian opetuksen alalla. – Luonnon Ystävä 2: 105–112 (In Finnish).
- Rantaniemi, A. 1901: Katsaus Vanamon viisivuotiseen toimintaan 1896–1901. – Luonnon Ystävä 5: 59–67 (In Finnish).
- Ruokolainen, K. & Kauppinen, J. (toim.) 1999: Kuopion ja Pohjois-Savon linnusto. – Kuopion luonnontieteellisen museon julkaisuja 5 (In Finnish).
- Saalas, U. 1946: Puoli vuosisataa suomalaista luonnontiedettä. Suomalaisen eläin- ja kasvitieteellisen seuran Vanamon toiminta 1896–1946. – Vanamon kirjoja 34, Helsinki. 548 s. (In Finnish).
- Siivonen, L. 1948: Structure of short-cyclic fluctuations in numbers of mammalian and birds in the northern parts of the northern hemisphere. – Papers Game Res. 1–166.
- Siivonen, L. 1951: Suomen Riistanhoito-Säätiön riistatiedustelujen pätevydestä (Summary: On the reliability of the game inquiries of the Finnish Game Foundation). – Suomen Riista 6: 149–154 (In Finnish).
- Siivonen, L. 1953: Onko syksyisen metsälintukannan suuruuden arvioiminen etukäteen mahdollista. – Suomen Riista 8: 42–45.
- Siivonen, L. & Kalela, O. 1937: Über die Veränderungen in der Vogelfauna Finnlands während der letzten Jahrzehnte und die darauf einwirkenden Faktoren. – Acta Soc. Fauna & Flora Fenn. 60: 606–634.
- Ståhlberg, B. 1911: Kuopion museon eläintieteellisen osaston opas. Luurankoiset eläimet. – Luonnonystävien Yhdistyksen julkaisuja II (In Finnish).
- Ståhlberg, B. 1914: Tietoja Kuopion museosta. – Luonnon Ystävä 12: 25–28, 65–68 (In Finnish).
- Ståhlberg, B. 1916: Lintusuojelus. – Kuopion Luonnon Ystävien Yhdistyksen julkaisuja III (In Finnish).
- Suomalainen, E. W. 1908: Kallaveden seudun linnusto. Topografinen tutkielma (Referat: Über die Vogelfauna der Umgebungen des Kallavesi-Sees in nördlichen Savo (Savolaks), Finnland). – Acta Societatis pro Fauna et Flora Fennica 31 (5): 1–150.
- Suomalainen, E. 1946: Suomalainen Eläin- ja Kasvitieteellinen Seura Vanamo 50-vuotias. – Luonnon Ystävä 50: 33–37 (In Finnish).
- Tuomainen, J. 1987: Kuopion Luonnon Ystävien Yhdistyksen perustaminen. – Savon Luonto 18: 2–15 (In Finnish).
- Ukkonen, P. 1993: The post-glacial history of the Finnish mammalian fauna. – Ann. Zool. Fennici 30: 249–264.
- Ukkonen, P. 1996: Osteological analysis of the refuse fauna in the Lake Saimaa area. – Environmental studies in Eastern Finland. Reports of the Ancient Lake Saimaa Project. Helsinki Papers in Archaeology 8: 63–91.
- Warén, E. J. 1881: Iakttagelser om Däggdjur och Foglar i Suonenjoki och Viitasaari samt Valkeala socknar. – Meddelanden af Societas pro Fauna et Flora Fennica 7: 111–126.
- Väisänen, R. A., Lammi, E. & Koskimies, P. 1998: Muuttuva pesimälinnusto. – Otava, Helsinki (In Finnish).

Hyväksytty/Accepted 20.6.2006

Jukka Kauppinen
 Kuopion luonnontieteellinen museo
Kuopio Natural History Museum
 Myhkyrinkatu 22
 FI-70100 Kuopio, Finland
 email: jukka.kauppinen@kuopio.fi